

opstellen

voor

A L S

ONDERNEMING

Paul

Kraemer

AGOGIE ALS ONDERNEMING

Opstellen voor Paul Kraemer
aangeboden ter gelegenheid
van zijn afscheid als hoogleraar
in de leer van het andragogisch handelen
aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen
van de Vrije Universiteit te Amsterdam op
4 september 1987

CIP gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Agogie

Agogie als onderneming : opstellen voor Paul Kraemer /
(red.: Jan Nauta ... et al.) - Amsterdam : Vrije
Universiteit, Vakgroep Pedagogiek
Opstellen aangeboden ter gelegenheid van het afscheid van
Paul Kraemer als hoogleraar in de leer van het
andragogisch handelen aan de faculteit der sociale
wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam
op 4 sept. 1987.
ISBN 90-5101-005-2
SISO 304 UDC 364.01
Trefw.: andragologie ; opstellen / agogie ; opstellen.

Onslag: Audio Visueel Centrum Vrije Universiteit

(c)Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere
wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
auteurs.

Typewerk:
Janny Blok
Fia van Veenendaal

Redactie:
Jan Nauta
Gerhard Smid
Willy van Stegeren
Ella Thierry

VRIJE UNIVERSITEIT
Vakgroep Pedagogiek
De Lairessestraat 142
1075 HL Amsterdam

INHOUD

WOORD VOORAF	5
DEEL I: DE DISCIPLINE	
AGOGIE ALS WOORD. Hiskia Coumou.	9
VAN MEERDUIDIGHEID NAAR MAATSCHAPPELIJKE REALITEIT. Nana-denken over vrouwenstudies. Mia Euverman.	17
MIJN DOCTORAAL ANDRAGOLOGIE. Jan Piet Ladage.	27
EXEMPLARISCH LEREN EN ACTIEONDERZOEK IN NICARAGUA. Ervaringen met een facultair samenwerkingsproject. Marc P. Lammerink.	33
VORMINGSWERK EN THEOLOGIE. Jan Sanne Mulder.	47
DE VERVALTHEORIE OF HET VERVAL VAN DE THEORIE. De actualiteit van expertocratie-kritiek. Jan Nauta.	55
ACTIVERING TEGEN SERVICRATIE. Jan Niessen.	67
OVER PERSPECTIEVEN IN DE ANDRAGOLOGIE. Gerhard Smid.	75
HET VRAAGSTUK VAN DE WAARDEN IN HET ANDRAGO(LO)GISCH HANDELEN OPNIEUW BEKEKEN. Willy van Stegeren.	85
DE CONSTRUCTIE VAN EEN INTERVENIERENDE ONDERZOEKSPRAKTIJK. Jaap de Visser.	93
DEEL II: DE PRAKTIJK VAN AGOGISCH HANDELEN	
DE ONDERNEMENDE AGOOG IN HET SCHOOLBESTUUR. Olav van de Bilt.	103
HENDRIK KRAEMER - AGOGIE EN ONTWIKKELING. Heleen Dake.	109

HOE COMPATIBEL IS EEN ANDRAGOOG ? Bart Geerink.	121
WERKEN VOOR EEN MIGRANTENORGANISATIE. Bert Hagenbeek.	129
DE AMBTENAAR ALS ANDRAGO(LO)OG. Leni Jansen.	137
HELENE MERCIER EN CAROLINE VAN ASPEREN- VAN DER VELDE ,TWE ONDERNEMENDE VROUWEN. Mieke Lunenberg.	147
DE VERKOOP VAN EEN TEGENDRAADS PRODUKT. Ron Root.	157
HET KIEZEN VAN EEN BEDRIJFSGERICHTE OPLEIDING. Ronald Stevens.	169
VROUWENHULPVERLENING EN MAATSCHAPPELIJK WERK. Ella Thierry.	177
"...STA JE ER INEENS MIDDENIN..". Over een lees-ervaring van gevorderde deelnemers alfabetisering. Cees van der Zwaard.	187
OVER DE AUTEURS	197
OVER PAUL KRAEMER	199

WOORD VOORAF

Ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de leer van het andragogisch handelen aan de Vrije Universiteit willen we Paul Kraemer een verzameling opstellen aanbieden, geschreven door mensen waarmee hij de afgelopen jaren nauw heeft samengewerkt. Onder het motto 'agogie als onderneming' vonden we twintig auteurs (collega's, studenten en promovendi) bereid een bijdrage te leveren.

De redactie heeft de bijdragen zoveel mogelijk in hun waarde willen laten en heeft afgezien van een inhoudelijke afstemming van de artikelen op elkaar. Deze benadering van de redactie wordt weerspiegeld in de ordening van de bijdragen. Op alfabetische volgorde van de auteursnamen zijn de artikelen in twee delen ondergebracht. Het eerste deel gaat over agologie als wetenschappelijke discipline. Het tweede deel handelt over de agogische praktijk.

We wensen de lezer, en vooral Paul Kraemer, veel plezier toe met de inhoud van deze bundel.

De redactie.

EXEMPLARISCH LEREN EN ACTIEONDERZOEK IN NICARAGUA

Ervaringen met een facultair samenwerkingsproject

Marc P. Lammerink, Managua.

Een werkelijkheid, die je niet onderzoekt blijft onbekend. Een onbekende werkelijkheid kun je niet transformeren..... Je moet de werkelijkheid kennen, haar omvormen, maar je moet haar ook lief hebben.

Tomas Borge

INLEIDING

Deze bijdrage gaat over het facultaire samenwerkingsproject "Andragogy and Community Development" in Nicaragua. Het laat zien hoe vanuit de andragologie aan de Vrije Universiteit vorm is gegeven aan de agogische beroepspraktijk. Aan de orde komen enkele problemen, en de bijdragen die zijn geleverd aan de ontwikkeling van een vernieuwende praktijk van educatie en onderzoek, die ervaringen, leefsituatie en perspectieven van lerenden centraal stelt en de scheiding tussen onderzoek en actie opheffen.

Het project is gegroeid uit contacten en ervaringen opgedaan tijdens een jaar onbetaald verlof (1982/83) in Nicaragua. Ik werkte als adviseur van de staatssecretaris op de Afdeling Volwasseneneducatie van het Ministerie van Onderwijs. Opvallend was de overeenkomst tussen de discussies, over de vormgeving van het programma van basisonderwijs voor volwassenen (Educacion Popular Basica), en de discussies die in Nederland zijn gevoerd over Negts concept van exemplarisch leren en over een politieke vormingstheorie⁽¹⁾. Educacion popular en exemplarisch leren bleken nauw verwant: het zijn twee specifieke organisatievormen van anti-autoritair, collectief en op de praktijk gericht leren. Dit verband motiveerde me om in te gaan op een verzoek tot ondersteuning van het universitaire onderwijs in volwasseneneducatie en opbouwwerk in Nicaragua.

BEDOELINGEN EN ORGANISATORISCHE PERIKELEN VAN HET PROJECT

"Andragogy and Community Development" beoogt in Nicaragua een bijdrage te leveren aan het vormgeven van universitair onderwijs en het beter kwalificeren van docenten en beroepskrachten op het gebied van volwasseneneducatie, opbouwwerk en onderzoek. Eerst is gewerkt op de Afdeling Pedagogiek van de UNAN, later op de Academie voor Welzijnswerk (Escuela de Trabajo Social, ETS) van een andere universiteit, de UCA. De Nederlandse inbreng is niet 'vervangend zijn' voor lokale docenten, maar we leiden lokaal kader op. Jaarlijks is in overleg een activiteitenplan opgesteld.

Van Nederlandse zijde was er interesse voor onderzoek op het gebied van volwasseneneducatie en opbouwwerk in Nicaragua, en voor het programmeren van universitair onderwijs en onderzoek in de Derde Wereld.

Vanaf 1983 is het project geaccepteerd binnen de Subfaculteit Pedagogische en Andragogische Wetenschappen van de Vrije Universiteit.

Met enige moeite is ook de noodzakelijke financiering rond gekregen. Binnen de vakgroep Andragologie en Sociale Pedagogiek is een ondersteuningsgroep opgericht. Paul Kraemer, Jan Nauta en Bram van Noord namen de zorg op zich voor de wetenschappelijke begeleiding. Ze bewezen ook veel diensten op organisatorisch en financieel terrein.

Vanwege het wederkerig karakter van de samenwerking, is met Lidwien Vos de Wael en Johan Rippen een boekje voor over volwasseneneducatie in Nicaragua geschreven, en is een werkgroep basiseducatie opgericht (2).

In februari 1984 startte het project. Het eerste jaar is besteed aan onderwijs over samenlevingsopbouw en volwasseneneducatie (Andragogia). Er is onderwijsmateriaal gedrukt. Ook hield ik workshops en seminars op basis van de methodologische principes van de "educación popular". In een postdoctorale cursus Andragogia werd een groep docenten en functionarissen uit de ministeries en massa-organisaties bijgeschoold.

Men kwam het eerste half jaar veel toezeggingen niet na. Het aanstellen van docenten en kandidaatsassistenten bleef uit, evenals het beloofde kantoor voor de projectgoederen en de apparatuur. De goedkeuring van een onderzoeksvoorstel kwam maar niet, en het aantrekken van een tweede Nederlandse deskundige lukte niet. Zelfs de ondertekening van een officiële samenwerkingsovereenkomst waarin rechten en plichten van de partners werden vastgelegd vond niet plaats.

De Vrije Universiteit stuurde Jan Nauta, om duidelijkheid te krijgen over de terughoudendheid bij de partner. Wat bleek: met ingang van 1984 had de Nicaraguaanse Academische Raad een studentenstop ingevoerd voor de pedagogiek opleiding. Volgens het nieuwe beleid voor het Hoger Onderwijs zou de huidige pedagogiek opleiding worden afgebouwd. De opleidingen voor volwasseneneducatie en samenlevingsopbouw werden ondergebracht bij een nieuwe opleiding welzijnswerk bij de Faculteit van Menswetenschappen van de Centraal Amerikaanse Universiteit (UCA), eveneens in Managua. Kortom, een taakverdelingsoperatie op Nicaraguaanse leest, waarvan het universitair personeel nauwelijks op de hoogte werd gesteld.

Afbouw van het project leek onvermijdelijk. De UNAN stelde voor om het project onder te brengen bij de UCA. In een mum van tijd werd een samenwerkingsovereenkomst opgesteld. In plaats van afbouw bleken er nu goede mogelijkheden voor het project in de ETS en het Instituut voor Onderzoek en Sociale Actie Johannes XXIII.

Vanaf februari 1985 zat ik samen met twee Nederlandse stagiaires, voorzien van bureautjes, op de UCA. Ik adviseerde bij de drie onderwijsprogramma's voor de Academie van Welzijnswerk (ETS), en zette een postdoctorale opleiding "Sociaal wetenschappelijk Onderzoek en volksparticipatie" op, die vanaf juli draaide. De ene stagiaire deed een onderzoek naar de geschiedenis van welzijnswerk in Nicaragua, en zette samen met een docent een nieuwe fabriekspraktijkstage voor studenten welzijnswerk op. De andere stagiaire trainde op basis van een vooronderzoek de opbouwwerkers van het Instituut Johannes XXIII. Samen werkten we aan de opzet en bouw van een documentatiecentrum voor sociale actie "Laura Amanda Cuadra", dat in 1987 gebruik wordt genomen.

De organisatorische perikelen waren nog niet achter de rug. Nog in 1985 moest besloten worden over overdracht van het project aan Nederlandse zijde vanwege de taakaanpassingsoperatie in Nederland. De Vakgroep Andragologie en Sociale Pedagogiek werd drastisch gereorgani-

seerd, de thuisbasis van mijn functie als coördinator van het project. Per januari 1986 is het project overgedragen aan het Derde Wereld Centrum (DWC) van de Nijmeegse Katholieke Universiteit (KUN) (3).

In 1986 lukte het om met twee andere stagiaires van Nederlandse universiteiten de organisatie van het documentatiecentrum te consolideren, evenals de nieuwe werkwijze in de fabriekspraktijkstages. In de postdoctorale opleiding begonnen teams van werkers uit verschillende instellingen met actieonderzoek in drie wijken in Managua. Binnen het reguliere onderwijs van de ETS is met alle derdejaars studenten en twee docenten een combinatie project van onderwijs, onderzoek en opbouwwerk uitgevoerd in een klein vissersdorp, Masachapa. Dit project was gericht op versterking van de organisatie van de bewoners.

Daarna heb ik geen nieuwe activiteiten binnen het project ondernomen. Het jaar 1987 zal gebruikt worden voor de rapportage over het onderzoekselement naar Nederlandse zijde in de vorm van artikelen en boeken over het project. Daarmee wordt een bijdrage geleverd aan de discussie rond universitair onderwijs in de derde wereld (4).

NICARAGUA: ONDERWIJS IN "CRISIS"

Over de militaire en economische situatie in Nicaragua is al veel geschreven (5). De schade en hoge militaire uitgaven vanwege de voortdurende oorlog, de economische boycot van de Verenigde Staten, de dalende marktprijzen voor exportprodukten veroorzaken een hoge inflatie, een reële daling van de salarissen (6), tekorten van de meeste basisgoederen en een toename van de zwarte handel. De regering wijzigde haar beleid van een "ontwikkelingsstrategie" in een "overlevingsstrategie" (7). Vooral voor de niet-productieve sectoren van de economie kregen te maken met kortingen op hun begrotingen. In het Hoger Onderwijs werd het aantal arbeidsplaatsen bevroren. Tegelijk vertrokken nogal wat mensen vanwege de lage salarissen naar beter betaalde banen of naar het buitenland. Vacatures konden bijna niet meer vervuld worden. De achterblijvers werden steeds zwaarder belast. Extra geld voor voorzieningen was er niet meer bij en studieboeken werden een zeldzaamheid. Voor studenten is een dagstudie nauwelijks haalbaar, en zij stappen over naar een avondstudie, zodat overdag kan worden bijverdiend. Sinds 1985 daalt het aantal mannelijke studenten, vanwege de nieuw ingevoerde militaire dienstplicht.

Het handhaven van de kwaliteit van het Hoger Onderwijs is moeilijk. De vice-president Sergio Ramirez sprak in de inaugurale rede voor het nieuwe academische jaar 1985 over een crisis in het onderwijs (8). Hij zei, dat er steeds minder middelen zouden zijn voor de uitvoering van de transformatie van het onderwijs en voor materiële uitbreiding of nieuwbouw, maar ook voor personele uitbreidingen hoewel die noodzakelijk zijn voor het laten draaien van het Hoger Onderwijs op een minimaal niveau. "In die situatie moeten we voor alles zien het onderwijs open te houden, democratisch te houden (...)". Tijdens een workshop in datzelfde jaar op het Ministerie van Onderwijs, werden de onderwijsprincipes geëvalueerd. Pater Fernando Cardenal, Minister van Onderwijs, concludeerde, dat het onderwijssysteem gebaseerd zou moeten zijn op de uitgangspunten van de "Educación Popular" (9). Hij zei: " (...) Ik geloof, dat we opnieuw een revolutie moeten afkondigen op alle niveaus van het onderwijs...".

UNIVERSITAIR ONDERWIJS IN NICARAGUA

Een doorsnee onderwijsprogramma bestaat uit 32 bijeenkomsten van 2 uur voor groepen van 30-60 studenten. Van de docent wordt verwacht, dat hij de geplande twee uur vol praat, de studenten schrijven op wat er gezegd wordt, zo goed en zo kwaad als dat gaat. Ondersteunende tekstboeken ontbreken veelal. Nicaragua kampt al jaren met een groot gebrek aan literatuur die relevant is voor de huidige situatie van maatschappelijke omvorming. In een aantal onderwijsprogramma's zijn nieuwe tekstboeken samengesteld door buitenlandse adviseurs. De docent speelt op safe en dicteert twee uur lang uit die tekst. Dat bespaart hem veel problemen rond thema's die hij of zij vaak maar ten dele beheerst. Is er geen tekst voorradig dan moet de docent maar zien er wat van te maken op grond van losse artikelen. Het gevolg is dat studenten bijna geheel studeren op basis van collegeaantekeningen, zonder enige steun van literatuur. Dit werkt een passieve, consumptieve houding in de hand en zeker geen onderzoekshouding.

De studenten - ze zijn tussen de 20 en de 40 jaar - lijken dan ook niet bijster geïnteresseerd. Dat is ook geen wonder. Velen van hen hebben 's ochtends vroeg al een compleet dagprogramma afgewerkt. Een voorbeeld daarvan laat dat goed zien. Nubia's situatie is gangbaar onder het merendeel van de werkstudenten, die veelal uit de provincie komen:

Nubia komt uit een dorpje dichtbij Diria op zo'n 35 kilometer afstand van de hoofdstad Managua, waar de Universiteit zich bevindt. Om vijf uur 's ochtends heeft zij haar huisje schoon, 4 kinderen bij oma of tante gestald of gewoon de deur en goed dichtgedaan, moet dan zo'n vijf kilometer lopen naar de overvolle bus naar Masaya. In Masaya moet zij zich in een bus vechten naar Managua⁽¹⁰⁾. Nubia moet om 8 uur in Managua zijn, zij geeft daar 's ochtends les op een lagere school (klassen van 40 leerlingen) daarna snel wat eten en proberen met het openbaar vervoer de Universiteit te bereiken, daar begint de les om 2 uur... veel puf heeft zij dan niet meer. Veel studenten komen doodmoe op de universiteit, schijnbaar om te slapen... en handel te drijven. In de pauzes is het lokaal een openbaar marktplein. Ieder heeft wel een handeltje in bijv. kleren of lipstick en zodra de pauze begint komt alle handel uit de tassen tevoorschijn en gaat het er levendig aan toe. Niemand komt uit met het lerarensalaris en men moet zich wel andere bronnen van inkomsten verschaffen. Zodra de eigen dagelijkse belangen aan bod komen is de slaap weg, maar dan begint het volgende monotone college weer en weg is de energie. Als om 6 uur de colleges ophouden wacht er nog eens de terugreis. Rennen naar de bus, voordat het donker is, dezelfde lange tocht vol ontberingen, ophalen van kinderen die al weer slapen, wat eten en... van studeren komt er niet veel meer.

De meeste docenten vragen aan het eind van hun programma de letterlijke weergave van wat zij gezegd hebben. De studenten hebben dan ook vooral interesse in het dicteren. Dan zijn ze er zeker van dat je de informatie hebt die je uit het hoofd moet leren... Daarom vinden studenten andere onderwijsmethoden, discussies etc. maar onhandig. Toch is het veelbetekenend, dat sedert 1979 alle soorten onderwijs massaal bezocht

worden. "Het lijkt alsof een heel volk zich in ijlt tempo vermogens toedient die het tot dusver onthouden werden... (...) In Nicaragua is de school HUN school en de universiteit HUN universiteit, of de leerkrachten beter of slechter zijn, het materiaal meer of minder toereikend, men doet het er mee (...) Het lijkt vooral te komen omdat dit onderwijs niet verdeelt maar verenigt. Voor het eerst is onderwijs geen schaars artikel meer, geen klasse onderwijs meer, voor een bevoorrechte bovenlaag, maar een massa artikel", zo is eerder gesteld⁽¹¹⁾. Dat dit met veel moeilijkheden gepaard gaat moge wel duidelijk zijn.

In het Hoger Onderwijs voerde de nieuw opgerichte Academische Raad (CNES) direct na 1979 een reorganisatie door in alle bestaande universiteiten. Bepaalde studierichtingen werden herzien, samengevoegd of gesloten en andere werden ingevoerd of uitgebreid. De prioriteit werd gelegd bij die studies, die oplossingen konden bieden voor de grote problemen op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg en landbouwproductie. Tegelijkertijd moesten alle curricula worden herzien en aangepast aan de nieuwe rol van het Hoger Onderwijs. Ook de universitaire staf werd na de revolutie gereorganiseerd. Tegelijk gingen veel goede docenten de nieuwe regeringsapparaten versterken. Er ontstond een groot tekort aan gekwalificeerd personeel. Veel "foute" docenten bleven toch op de universiteit. Je werk zien in het perspectief van de sandinistische wederopbouw is dan ook niet voor iedereen vanzelfsprekend. 'Contra' activiteit bestaat dan ook niet alleen uit de gewapend guerilla aan de grenzen, maar ook uit stilletjes tegenwerken of moeizaam meewerken.

De UNAN anno 1984 is dan ook niet te vergelijken met een Nederlandse Universiteit. Het academisch niveau van het onderwijs en de kennis van de studenten was over het algemeen niet toereikend. De docenten en de generatie studenten, die toen opgeleid werd, beschikten over een zwak theoretisch niveau. Nog onder Somoza, en later in de revolutietijd vielen grote delen van het onderwijs uit. Al bij de oprichting van het FSLN in 1961 vond de strijd zijn weerklank in de universiteiten en vanaf 1977 breidde zich dat uit naar het hele onderwijs. In november 1978 bleek dat bijna 50% van de schooltijd verloren was gegaan door stakingen en acties en het jaar 1979 was nog onrustiger. Ook na 1979 waren de onderwijsloopbanen grillig. Soms ging maar 50% van het geplande onderwijs door. Bijvoorbeeld: in 1980 gingen ruim 190.000 scholieren en studenten voor ruim een half jaar naar alle uithoeken van het land om de boeren en arbeiders te alfabetiseren, waardoor het analfabetisme zakte van 50% naar 13%. Het was overigens een rijke leerervaring voor één ieder, net als de koffiepluk, waar jaarlijks vele duizenden studenten bij helpen⁽¹²⁾.

ENKELE VOORBEELDEN: DE EERSTE FASE, AANSLUITEN BIJ DE SITUATIE

Binnen deze context werd gewerkt in het facultaire samenwerkingsproject. Sommige aspecten hadden een positieve invloed, zoals de interesse op hoog niveau voor de educación popular. En niet te vergeten: de grote flexibiliteit en het improvisatietalent van de Nicaraguanen. Andere werkten negatief, zoals het verloop onder het personeel, de economische situatie van de universiteit, en de wisselvalligheden van het

universitair beleid. Maar, zelfs in een oorlogseconomie is het mogelijk om vernieuwend bezig te zijn op het gebied van de universitaire didactiek en onderzoekspraktijk. Daar volgen nu een paar voorbeelden van.

OPBOUWERK IN EEN REVOLUTIONAIRE SITUATIE, OF... TOCH NIET?

Het activiteitenplan voor 1984 zag er op papier goed uit en het was doorgesproken met alle belanghebbenden. Alleen in Nicaragua is planning steeds een relatief gebeuren, want twee weken voor de start van het nieuwe academische jaar vroeg de directeur me of ik op korte termijn het onderwijsprogramma opbouwwerk (desarrollo comunal) wilde opzetten. De hoofddocent voor dit onderdeel werd overgeplaatst naar een andere afdeling van de universiteit. Ook was ineens besloten Andragogia uit te stellen naar een volgend semester. Er werd inderhaast een team gevormd met een ervaren Nicaraguaanse docente en een studentassistent, beiden zonder ervaring op het gebied van (het onderwijs in) opbouwwerk. Samen moesten we binnen twee weken het onderwijsprogramma zo voorbereid hebben, dat de colleges in 6 groepen van totaal 350 studenten konden starten.

We vertrokken in de volgende situatie:

- er bestond een uiterlijk gezien degelijk opgezet onderwijsprogramma voorzien van een ruime literatuurlijst. De opdracht leek eenvoudig: zoek de literatuur op en bereid colleges voor. Bij nader inzien bleek het programma een copie te zijn van de inhoudsopgave en literatuurlijst van het in Latijns Amerika veel gebruikte boek Ezequiel Ander-Egg: *Methodologie en praktijk van opbouwwerk* (13). Op de UNAN was het nergens te vinden. Iemad bleek nog wel een copie te hebben. Het boek is geschreven in de beginjaren '60, geïnspireerd op de Noordamerikaanse Community Organization. Het past in de beste tradities van het Noordamerikaanse ontwikkelingsideaal om ook de "achtergebleven" gebieden en streken te integreren in - en afhankelijk te maken van - het zich snel ontwikkelende neo-kapitalistische systeem (14). Precies het ontwikkelingsmodel waar Nicaragua zich de laatste jaren tegen verzet heeft. Opbouwwerk in Nicaragua vanuit sandinistische principes zou toch een ander ontwikkelingsmodel te zien moeten geven. Over dat nieuwe of andere was geen materiaal;
- ondanks de degelijke indruk was er nauwelijks onderwijsmateriaal beschikbaar; geen boeken, alleen een aantal stencils;
- de onderwijsmethodiek, was nogal traditioneel en bestond vooral uit hoorcolleges.

In het team besloten we om, ondanks de korte voorbereidingstijd veranderingen aan te brengen in doel, inhoud en methode, en het programma aan te passen aan de nieuwe werkelijkheid en de eigen vormen van opbouwwerk. We bezochten een aantal uitvoerende organisaties. Daar bleek dat kleine gespecialiseerde afdelingen bezig waren met de problematiek van volkparticipatie in ontwikkelingsprogramma's en de noodzakelijke scholing en onderzoek. Helaas was weinig van de ervaringen en initiatieven schriftelijk vastgelegd, zodat de ervaringen veelal mondeling werd doorgegeven.

Voor zover mogelijk wilden we een kritische studie mogelijk maken van de opbouwwerk traditie en van de huidige progressieve praktijken. De Nicaraguaanse teamleden en studenten waren enthousiast toen ze ontdekten, dat er zoveel gaande was in het eigen land (15). Het lukte

nog niet om de onderwijsmethode te veranderen. Als voorproef organiseerden we voor de laatste bijeenkomst van het programma een workshop gebaseerd op de *educación popular* met als titel "Opbouwwerk in een revolutionaire situatie". De ervaringen van studenten met opbouwwerk in de wijkorganisaties kwamen aan bod en er werden verbindingen werden gelegd met het voorgaande onderwijs. Het werd een succes. Het experiment sterkte ons in de mening, dat veranderingen in de universitaire didactiek essentieel zijn.

KRITISCHE ANDRAGOGIE EN EDUCACION POPULAR

Tussen augustus en december 1984 maakte ik een nieuw onderwijsprogramma Andragogie en een postacademische cursus over hetzelfde onderwerp. Het oude programma dat als basis had gediend voor een eerste "stoomcursus" bleek sterk verouderd. Bij de vernieuwing gingen we uit van een aantal principes; het ging om het ontwikkelen van een onderwijsprogramma Andragogie m.b.t. volwasseneneducatie,

- dat aangepast is aan de nationale werkelijkheid
- dat de ontwikkeling van de Andragogie in Latijns Amerika en de belangrijkste kenmerken van een kritische Andragogie kort aangeeft (16),
- dat veel meer ook kritische aandacht geeft aan de rijke ervaring van de volwasseneneducatie van de laatste vijf jaar in Nicaragua,
- waarin geanalyseerd wordt welke doelen, inhouden en methoden werden gehanteerd in de volwasseneneducatie van vóór de Revolutie en binnen welke economische, politieke, historische context, om de ideologische functie van de volwasseneneducatie te kunnen traceren,
- waarin theoretische noties worden uitgewerkt die verdieping van bestaande scholingspraktijken mogelijk maakten,
- waarin actuele thema's worden opgenomen,
- waarin geleerd wordt hoe een programma van volwasseneneducatie veranderd kan worden vanuit de methodologische principes van de "educación popular",
- waarin een variëteit van methoden, technieken en didactisch materiaal wordt gebruikt.

Kortom: een programma met als doel het bestuderen en het op vakmatige wijze veranderen en verbeteren van een andragogisch werkveld, te weten de volwasseneneducatie.

Het onderwijsproces was onderzoekend van aard. Ook besteedden we veel aandacht aan een actief, participatief leerproces, waarbij we experimenteerden met verschillende onderwijsmethodes anders dan hoorcolleges en discussiegroepen. Bij de voorbereiding van het programma was een van de grootste hinderpalen het gebrek aan actuele literatuur. Slechts met heel veel moeite, creativiteit en overredingskracht lukte het om toch het essentieel geachte literatuur gedrukt te krijgen: papier en inkt zijn schaars binnen een oorlogseconomie... Bij het bepalen van de volgorde van de thema's en de methode van werken zochten we aansluiting bij de principes van de "educación popular". Daarbij probeerden we een systematisch proces van theoretisering op gang te brengen, uitgaande van door de deelnemers opgedane ervaringen en kennis in de volwasseneneducatie (zoals in de Nationale Alfabetiseringscampagne en de Gezondheidcampagnes), om te komen tot inzichten van waaruit de bestaande praktijken te verbeteren zijn. De deelnemers beschikten over veel en gevarieerde ervaring, en we

sloten daar zoveel mogelijk op aan. Iets wat ons inziens paste binnen de beste tradities van de educación popular, die tot dan toe op de universiteit volledig buiten beschouwing was gebleven.

Aan het eind van de cursus reikte ik een "Memoria de Curso" uit, samengesteld op basis van de verschillende colleges, seminars en workshop, zodat de belangrijkste discussies en inhouden vastgelegd waren⁽¹⁷⁾. De participatie en inzet van de deelnemers aan de cursus was hoog. Dat het zinvol en mogelijk was de studenten actief te laten participeren werd ook duidelijk in de eindevaluatie: zij hadden begrepen hadden wat het belang is van Andragogie als wetenschap en van volwasseneneducatie in de huidige situatie in Nicaragua en zeiden dat ze meer inzicht hadden gekregen in de educatieve programma's van de ministeries en massaorganisaties, en de gebruikte methoden en technieken. Al die programma's, zo stelden zij, zullen het land helpen ontwikkelen en zo een bijdrage leveren aan de transformatie van de werkelijkheid. Als winstpunten van de cursus noemden zij het leren beheersen van methoden en technieken zowel uit traditionele oriëntaties als vanuit educación popular, het toepassen van theoretische kennis in de praktijk en het beschikken over theoretisch en praktisch materiaal. Verder vonden zij, dat de methodiek, die tijdens de cursus werd toegepast, zeer gevarieerd was, dat de inhoud van wetenschappelijk niveau was en dat de analyses tot reflectie en uiteindelijk tot de politieke/ideologische ontwikkeling van de deelnemers hadden geleid. Men deed de suggestie om meer uren beschikbaar te stellen voor de cursus.

Gedurende dit hele eerste jaar poogde ik om zoveel mogelijk te komen tot scholing van het docententeam op het gebied van onderwijsopzet en methode, toepassing van de educación popular, onderzoek en sociale projectie gebaseerd op een analyse van de Nicaraguaanse werkelijkheid. Overigens kwam deze aanpak op de UNAN maar ten dele van de grond door een beslissing van de decaan om de onderzoekscomponent op te schorten, vanwege het chronisch tekort aan docenten.

TWEDE FASE: TOEPASSING VAN EDUCACION POPULAR IN UNIVERSITAIR ONDERWIJS

Bij de start in 1985 op de UCA ging ik er van uit dat de methodologie van de educación popular heel bruikbaar was in het universitaire onderwijs om de kloof tussen theorie en praktijk minder groot te maken, om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren, het rendement te verhogen, de uitval te verminderen en heel veel slechte ervaringen uit het verleden te ontcrachten. Bij het veranderen van het universitaire onderwijs gaat het niet alleen om de inhoud van het onderwijs, maar ook om de methoden. De ETS leek een goede voedingsbodem voor het uitwerken van die methodologie voor de universiteit. De ETS wil welzijnswerkers opleiden, die op de behoeften en de eisen van het revolutionaire proces in kunnen gaan en bijdragen kunnen leveren aan het proces van sociale omvorming. De verwachtingen kwamen uit: zie de hierna te bespreken ervaringen.

OPBOUWERKERS EN REVOLUTIE

Het Instituut Johannes XXIII vroeg onze steun bij de opzet van bijscholingsprogramma's voor hun opbouwwerkers. Na een vooronderzoek

spraken wij af om samen een diagnose van hun opbouwwerk te maken, en om van daar uit de behoefte aan scholing te peilen. Gerard Prinsen, de Nederlandse stagiaire, en ik coördineerden de workshop. We sneden de principes van educación popular toe op het werkterrein van opbouwwerkers. In groepjes werkte men aan de vragen: "Wat doen we, met wie doen we wat en waarom?". In een plenaire discussie werd de hoofdlijn van het werk vastgelegd. We lieten een voorlichtingsfilm zien, die gemaakt was door Alliance for Progress over traditioneel opbouwwerk, zoals dat ook was uitgedragen in de periode van Somoza. In een plenaire discussie karakteriseerden de opbouwwerkers op grond van de gemaakte observaties de methoden van opbouwwerk in een traditioneel kader. Daarna lieten we hen door middel van een leestekst en een puzzel de methodologie van progressief opbouwwerk karakteriseren. Op basis van deze confrontatie trokken ze de conclusie, dat de huidige werkzaamheden veel traditionele elementen bevatten en men definieerde de noodzaak en richting van een verandering van werkmethode. In een plenaire discussie stelden we samen een scholingsprogramma op, dat het mogelijk zou maken om hun praktijk te veranderen.

De bijeenkomst van twee dagen blonk uit door de helderheid en openhartigheid van de opbouwwerkers en de dagen werden als een succes beschouwd. Bij het maken van de Memoria achteraf bleek ons weer eens de bewustmakende werking van dit soort bijeenkomsten in het huidige Nicaragua.

SOCIAAL ONDERZOEK EN VOLKSPARTICIPATIE

Tussen juli en december 1985 gaf ik een postdoctorale cursus, samen met de Guatamaltekse psycholoog Antonio Mazariegos. Een tweede fase van deze cursus vond plaats tussen juli 1986 en maart 1987. De deelnemers kwamen één dag per week bij elkaar. Aan de cursus namen vijfentwintig welzijnswerkers en docenten uit in twaalf verschillende instellingen deel. Ze waren door de ETS geselecteerd vanwege hun directe werkzaamheden in wijken en buurten en sommigen vanwege hun ervaring met de toepassing van educación popular.

De cursus was opgedeeld in drie fasen. In een diagnosefase bekeken we door middel van participatieve technieken wat de opvattingen, de praktijk en de ervaringen waren van de deelnemers op het gebied van onderzoek en wat de noodzaak was van onderzoek binnen de Nicaraguaanse werkelijkheid ("de praktijk"). In een theoretisch gedeelte stelden we met behulp van door de deelnemers ontworpen analysetechnieken verschillende teksten aan de orde, die we van belang achtten voor de scholing rond sociaal onderzoek en volksparticipatie. Daartoe had ik twee readers samengesteld ("de theorie"). In de derde fase ontworpen en ontwikkelden de deelnemers een eigen onderzoeksmodel aangepast aan de Nicaraguaanse omstandigheden. In een korte onderzoeksfase werd dit uitgetoetst ("terug naar een nieuwe praktijk"). In die laatste fase voerden de deelnemers een drietal onderzoeksprojectjes uit, te weten één in de ETS met de tweedejaarsstudenten naar het functioneren en verbeteren van studiekringen, een tweede met de vakbond van technisch-administratief personeel van de UCA naar de verbetering van de vakbondsorganisatie en participatie, en een derde ten behoeve van scholing en vorming van buurtgezondheidswerkers voor diarreebestrijding (nog altijd de grootste oorzaak van kindersterfte in de Derde Wereld). Vlak

voor Kerst 1986 evalueerden de deelnemers de verschillende projecten op hun participatief "gehalte" en resultaten in de praktijk.

Op basis van een evaluatie van het verloop van de projecten maakten we aanpassingen in het eigen model voor participatief-actieonderzoek. Daarna trad een flexibel scholingsmodel in werking, terwijl de deelnemers startten met een drietal langdurige projecten, waarvan voorjaar 1987 de resultaten kunnen worden geëvalueerd.

De hele cursus door hanteerden we de filosofie en de methode van participatief onderzoek, die we wilden introduceren. Het doel van participatief onderzoek is om te komen tot een socialisatie van onderzoeks- en kennisverwervingsprocessen. De basis wordt niet louter als kennisbron gezien, maar als actieve subjecten en eigenaars van een schat aan kennis, die in staat zijn om hun eigen werkelijkheid te veranderen. Ook hier bleek het mogelijk via de toepassing van de methodologie van educación popular een coherent, creatief en participatief scholingsproces op gang te zetten, met een dialectische relatie tussen doelstellingen, inhouden en methoden.

Op een internationaal congres in Colombia bleek de presentatie van de opzet en het verloop van de cursus veel discussie op te roepen onder de aanwezige onderzoekers⁽¹⁸⁾.

ONDERWIJS-OPBOUWERKPROJEKT IN MASACHAPA

Nog geen 60 kilometer van Managua ligt Masachapa. Het begon ermee dat de coördinator van de bewonersorganisatie (Comité de Defensa Sandinista, CDS) van Masachapa aan mij vroeg over hoe in het vissersdorp een proces van gemeenschapsvorming op gang gebracht kon worden. Hij was de zeer geziene dorpsarts. De CDS had te kampen met een zeer geringe participatie van de bevolking in de taken, die werden uitgevoerd. De problemen waren legio, variërend van slecht drinkwater, tekort aan latrines, veel kindersterfte door diarree, alcoholisme, slechte huisvesting, nauwelijks onderwijs, analfabetisme, oftewel precaire levensomstandigheden en misère...

In het docententeam van de ETS ontstond spontaan het idee om vanuit twee van 'mijn' onderwijsprogramma's voor derdejaars studenten Welzijnswerk, te weten Opbouwwerk en Sociaal Onderzoek II, een project te ontwikkelen om theoretische aspecten te verbinden met de werkelijkheid van dit vissersdorp. Vanaf die tijd werkten samen met het CDS in Masachapa. De college-uren gebruikten we voor de voorbereiding, evaluatie en theoretische reflectie. Binnen de Nicaraguaanse universiteit een unicum.

In de voorbereiding legden we contact tussen de docenten van de Academie, het bestuur van de bewonersorganisatie en de CDS in de zone. We spraken een werkplan af voor een eerste etappe, waarin de ETS de gemeenschapsvorming zou ondersteunen middels een scholing in zes workshops van een dag én sociaal onderzoek. Samen met de docenten bereidden we de eerste workshops voor én een programma voor studenten over de methodologie van educación popular en participatief actieonderzoek binnen opbouwwerk.

Begin mei kwam een UCA bus met 28 studenten en drie docenten aan in Masachapa om daar het collectieve leerproces te starten. De bevolking was eerst terughoudend en achterdochtig. Vanwaar die grote belangstelling vanuit de stad? Was dit een nieuwe truc om jongeren in

het dorp te werven voor de Militaire Dienstplicht?

De openbare workshops ter versterking van de bewonersorganisatie en het collectieve onderzoek naar de geschiedenis en dagelijkse werkelijkheid van Masachapa maakten hen duidelijk, dat het hier om hun directe eigenbelang ging. Daarna werd massaal deelgenomen aan de activiteiten. De studenten kregen na een aarzelend begin steeds meer vertrouwen in hun eigen kunnen en ontpopten zich tot ware educadores populares. Hetzelfde gold voor de docenten. Het werd een groot succes: De bewonersorganisatie van Masachapa werd nog in dat jaar uitgeroepen tot "Vanguardia in de organisatie" in die streek. De studenten kregen voor hun presentatie van het onderzoeksproject in het zgn. Wetenschappelijk Concours de hoogste beoordeling binnen de sociale wetenschappen. De resultaten van deze eerste fase waren verbluffend, zowel de organisatie van bewoners in Masachapa als de praktische- en intellectuele ontwikkeling van de studenten. Ook in opbouwwerk heeft het concept educación popular zijn waarde.

CONCLUSIES VAN EEN AGOGISCHE ONDERNEMING IN NICARAGUA

In Nederland werd mij eens gevraagd "wat kan je nu met Andragologie in Nicaragua?" Nu na bijna vijf jaar kan ik daar het volgende over zeggen.

Het staat voor mij buiten kijf, dat kritische Andragologie vanuit een geëxpliciteerd waardensysteem, in de Nicaraguaanse kontekst een prima rol kan vervullen. Immers de ideologie van het (afhankelijke) Noord-Amerikaanse ontwikkelingsideaal is ten onrechte nog zeer levend in het jarenlang door die ideologie verduisterde Nicaragua. Daar heeft zeven jaar revolutie nog maar net enige verandering in gebracht.

Zo zijn er, ongewild, vele tegenstellingen tussen de doelstellingen die mensen voorstaan en de methoden die ze in de praktijk hanteren, zowel bij universitair docenten, bij professionele welzijnswerkers, ambtenaren, als ook bij leiders van bewonersorganisaties.

Die contradicties blootleggen en analyseren, zowel in theoretische concepties, maar vooral in praktische toepassingen is van belang en daar is ook behoefte aan.

Andragologie kan daar, vanuit een handelingstheorie die emancipatie tot brandpunt heeft, een rol in vervullen, met name om de doelstellingen van een participatieve democratie werkelijkheid te maken, op alle niveaus.

Voor zover het mijn bijdrage betrof het volgende.

De globale oriëntatie, zo je wilt "sociologische verbeeldingskracht" die ik in de loop der jaren heb opgebouwd o.a. door het onderwijzen van "Agogisch Handelen", de vele discussies over politieke vorming, de ideologiekritiek en handelingsonderzoek, hebben mij veel geholpen in de Nicaraguaanse situatie. Het ging nooit om klakkeloos overplaatsen van "Europese" oriëntaties naar Nicaragua, maar juist om het aansluiten bij de hier opgedane ervaringen. Daarbij werd via een inductief proces duidelijk, dat de o.a. in Nicaragua uitgewerkte en aan exemplarisch leren verwante methodologische oriëntatie van educación popular een waardevolle en krachtige strategie was. Deze zowel als de oriëntatie van participatief actieonderzoek was congruent met het Nicaraguaanse project en maakte het mogelijk om tot een praxis te komen van zoals Paul Kraemer dat noemt: "Praxis als veranderend, verbeterend, vernieu-

wend handelen is reflectie in actie, actie in reflectie⁽¹⁹⁾". Dat het mogelijk was een bescheiden bijdrage te leveren aan een vernieuwende onderwijs- en onderzoekspraktijk had vooral te maken met het feit dat in Nicaragua het bevorderen van collectieve, anti-autoritaire en op de praktijk gerichte leerprocessen geen subversieve activiteit wordt gevonden, maar ingeschreven staat in een algemeen overheidsbeleid. Ook al wordt dat niet door iedereen gedeeld of nageleefd.

In de afgelopen jaren ben ik van solidair toeschouwer tot deelnemer geworden. Ik heb mijn steentje bijgedragen en me, in toch een veel kortere tijd dan verwacht, overbodig kunnen maken op de Academie van Welzijnswerk. De studenten en docenten gaan nu zelf door en ik blijf benieuwd waar ze uitkomen met deze hachelijke, maar mijns inziens zeer waardevolle agogische onderneming in Nicaragua.

Tot slot: mijn dank gaat uit naar Paul Kraemer, die tijdens de hele rit een betrouwbare en solidaire supervisor bleef. Hij heeft me menig keer moeten ondersteunen bij het oplossen van "clavos" (noemen ze dat niet troubleshooter?). Bram van Noord loste vele financiële perikelen op en Jan Nauta was onvervangbaar in de beginperiode van het project. Ook ben ik de Vrije Universiteit dankbaar voor de mogelijkheid, die ze mij geboden heeft om deze wat mij betreft onvergetelijke ervaring op te doen.

NOTEN

1) Bedoeld worden discussies van medewerkers en studenten van de toenmalige vakgroep Andragologie en Sociale Pedagogiek (ASP) van de VU, sedert 1974. Deze werden gevoerd in onder andere de Themagroep Politieke Vorming en de Landelijke Scholingsgroep Welzijnswerk (LSW) via studiedagen, scholingen, het maken van vertalingen, het schrijven van boeken etc. Van verschillende teksten uit "Politieke vorming als strategisch concept", Nijmegen, 1981, maakte ik Spaanse vertalingen, die zowel in Nicaragua als in Mexico bruikbaar bleken.

2) Dit boekje is gebaseerd op M.P. Lammerink "Het volk als eigen leermeester - over de achtergronden en principes van basiseducatie in Nicaragua", Amsterdam, interne publicatie VU 1983. Het boekje zelf heet:

Lidwien Vos de Wael, Marc Lammerink en Johan Rippen "Potloden als geweren - Over volksonderwijs in Nicaragua", Amsterdam, 1984. Het is in het Spaans vertaald, met een inleiding van Carlos Tamez L., staatssecretaris van Ministerie van Onderwijs en heet "Lapices, herramientas de lucha", 1987. Om uitwisseling van ervaringen mogelijk te maken werd een groep opgericht van vormingswerkers, universitair docenten en studenten over het onderwerp (post)alfabetisering in Nederland en Nicaragua. Dit "LSW-overleg alfabetiseringswerk" kwam begin 1984 bijeen. Bij de vervolgbijeenkomsten van deze groep raakte de uitwisseling met Nicaragua op de achtergrond.

3) Met Gerrit Huizer als supervisor, die het project na 1987 zal voortzetten.

4) Zie verder: de jaarverslagen van het project. Op het Derde Wereld Centrum in Nijmegen zijn de spaanstalige producten ter inzage, zoals memoria's, congresbijdragen, artikelen, readers en onderwijsteksten.

5) Voor een goed overzicht van de actuele situatie en problemen van Nicaragua na zeven jaar revolutie: "Nicaragua: de erfenis van Sandino - een balans van zeven jaar revolutie", Stichting Derde Wereld Publicaties, Nijmegen, 1986.

6) Om een idee te geven van de geldinflatie: in februari 1984 was de verhouding dollar-cordoba (US\$-c\$) 1:28, eind 1986 was dat 1:2100. Dit is de parallelkoers. Op de zwarte markt is de cordoba nog veel minder waard.

Over de salarissen: een universitair docent verdient in 1984 c\$ 5800 en eind 1986 c\$ 65000 d.w.z. een reële daling van US\$207 naar US\$ 31.

7) Zie: Geske Dijkstra en Arie Laenen "Zes jaar Sandinistische economische politiek" in: "Nicaragua: de erfenis van Sandino" op cit.

8) Sergio Ramirez Mercado "Luchamos para vencer: una educación en emergencia", Lección inaugural del Año Académico 1985, QNES, Managua, 1985.

9) Een helder boekje over de methodologische principes van educación

popular in Nicaragua is van Oscar Jarra "Educación popular: La dimensión educativa de la acción política", Costa Rica, 1981. Zie ook mijn bijdrage aan de bundel "Ontdekkingsreis in het agogisch labyrint", Amsterdam, 1984 onder de titel "Alfabetisering en wederopbouw in Nicaragua".

10) Het openbaar vervoer is o.a. door de boycot van de Verenigde Staten heel slecht geworden. Veel bussen staan stil door gebrek aan onderdelen, de nog rijdende worden veel te zwaar beladen en slijten daardoor snel.

11) Lidwien Vos de Wael, Marc Lammerink, Johan Rippen "Potloden als geweren - over volksonderwijs in Nicaragua", Amsterdam, 1984, pag.96.

12) In: "Naar een nieuwe revolutie in het onderwijs" gaan we verder op de Nationale Alfabetiseringscampagne in. Zie ook mijn bijdrage in de bundel "Ontdekkingsreis in het agogisch labyrint", Amsterdam, 1984.

13) Ezequil Ander-Egg "Metodología y práctica del desarrollo de la comunidad", Uteurop, Madrid, 1980. De tiende uitgave van de steeds weer bijgewerkte eerste versie van 1963.

14) Adriana Puiggròs heeft een uitstekend boek geschreven, waarin zij de ideologische functie van door Alliance for Progress gesteunde opbouwwerkprojecten analyseert, zoals die op grote schaal plaatsvinden sedert de jaren '50 in het gehele Latijnsamerikaanse Continent. Titel: "Imperialismo y Educación en América Latina", Mexico, 1980.

15) Wij maakten een reader om het gebrek aan literatuur op te vangen. De colleges worden in 1987 bewerkt tot een boekje over opbouwwerk in een revolutionaire situatie ("Desarrollo comunal en un contexto revolucionario") i.s.m Gerard Prinsen en docenten en studenten van de ETS.

16) Vgl. het artikel "Bijdragen voor een kritische analyse van de Latijnsamerikaanse Andragogie" (vert. spaans), 1984.

17) "Memoria del curso de postgrado Andragogia", Managua, 1984.

18) Zie "Educación popular como metodología en la formación de trabajadores sociales - una experiencia en Nicaragua", Managua, 1986.

19) Zie Paul Kraemer en W.F. van Stegeren "Handelen als andragogische activiteit", interne publicatie VU.